

УДК 343.431

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.87.4.4>

ТОРГІВЛЯ ЛЮДЬМИ, ЯК ТРАНСНАЦІОНАЛЬНА ЗЛОЧИННІСТЬ: БІОЕТИЧНІ АСПЕКТИ ТРАНСПЛАНТАЦІЇ ОРГАНІВ

Басалик С.А.,

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри спеціальних дисциплін
Національна академія Державної прикордонної
служби України імені Богдана Хмельницького
ORCID: 0000-0002-4060-8673*

Тищук В.В.,

*доктор філософії в галузі права,
доцент кафедри спеціальних дисциплін
Національна академія Державної прикордонної
служби України імені Богдана Хмельницького
ORCID: 0000-0001-5811-5909*

Басалик С.А, Тищук В.В. Торгівля людьми, як транснаціональна злочинність: біоетичні аспекти трансплантації органів.

Стаття присвячена складній та багатогранній проблемі торгівлі людьми як формі транснаціональної організованої злочинності, зокрема в контексті незаконної трансплантації органів. За останні десятиліття значно зросла кількість випадків, пов'язаних із торгівлею людьми в медичній сфері, що викликає серйозне занепокоєння на глобальному рівні. Це явище порушує основоположні права людини, зокрема право на життя, свободу та гідність, і стає одним із найбільших викликів для сучасного міжнародного права та етики.

У статті детально аналізуються біоетичні аспекти трансплантації органів, зокрема різноманітні конфлікти між медичними потребами пацієнтів і правами донорів. Приділяється увага питанням згоди донорів, етичних норм щодо експлуатації вразливих осіб та впливу корупції на процеси, пов'язані з трансплантацією органів. Окремо розглядаються існуючі міжнародні правові рамки, що регулюють трансплантацію органів і боротьбу з торгівлею людьми, а також їх обмеження та недосконалість у вирішенні цієї складної проблеми. Визначено основні прогалини в законодавстві, які сприяють реалізації незаконних схем трансплантації органів, та розглянуто шляхи вдосконалення міжнародних правових стандартів для більш ефективної боротьби з цими злочинами.

Підкреслюється нагальна потреба у всебічній реформі міжнародного законодавства для підвищення ефективності боротьби з незаконною трансплантацією органів і зменшення випадків торгівлі людьми в медичних установах. Також йдеться про необхідність створення більш суворих механізмів контролю та моніторингу, що здатні запобігти таким злочинам і забезпечити захист прав вразливих осіб, які потрапляють до рук організованої злочинності. Крім того, наголошується на важливості впровадження етичного підходу до трансплантації органів, що зберігатиме гідність і права всіх учасників процесу, включаючи донорів, реципієнтів і медичних працівників. Такий підхід дозволить забезпечити прозорість та законність у галузі трансплантології, а також для гарантування рівного доступу до медичних послуг для всіх осіб, незалежно від їхнього соціального статусу чи національності.

Враховуючи глобальний характер проблеми, стаття також розглядає можливості для посилення міжнародної співпраці між державами та міжнародними організаціями для вдосконалення боротьби з транснаціональною злочинністю, зокрема торгівлею людьми та незаконною трансплантацією органів. Важливою складовою цієї співпраці є обмін інформацією, спільні розслідування та реалізація єдиних стандартів і механізмів контролю, що дозволяють створити ефективну правову базу для боротьби з цими злочинами.

Ключові слова: протидія злочинності, боротьба з торгівлею людьми, трансплантація органів, права людини, біоетика.

Basalyk S.A., Tyshchuk V.V. Human trafficking as transnational crime: bioethical aspects of organ transplantation.

The article is dedicated to the complex and multifaceted issue of human trafficking as a form of transnational organized crime, particularly in the context of illegal organ transplantation. In recent decades, the number of cases related to human trafficking in the medical field has significantly increased, raising serious global concerns. This phenomenon violates fundamental human rights, including the right to life, liberty, and dignity, and has become one of the most significant challenges for contemporary international law and ethics.

The article provides a detailed analysis of the bioethical aspects of organ transplantation, particularly the various conflicts between the medical needs of patients and the rights of donors. Attention is given to issues of donor consent, ethical standards concerning the exploitation of vulnerable individuals, and the impact of corruption on processes related to organ transplantation. The existing international legal frameworks governing organ transplantation and human trafficking are also discussed, along with their limitations and inadequacies in addressing this complex issue. The article identifies key gaps in legislation that facilitate the implementation of illegal organ transplantation schemes and explores ways to improve international legal standards for more effective combat against these crimes.

The urgent need for comprehensive reform of international legislation is emphasized to enhance the effectiveness of combating illegal organ transplantation and reduce instances of human trafficking in medical institutions. The article also discusses the necessity of establishing stricter control and monitoring mechanisms capable of preventing such crimes and protecting the rights of vulnerable individuals who fall into the hands of organized crime. Additionally, the importance of implementing an ethical approach to organ transplantation is highlighted, preserving the dignity and rights of all participants in the process, including donors, recipients, and medical professionals. Such an approach will ensure transparency and legality in the field of transplantation and guarantee equal access to medical services for all individuals, regardless of their social status or nationality.

Given the global nature of the problem, the article also explores the potential for strengthening international cooperation between states and international organizations to improve the fight against transnational crime, particularly human trafficking and illegal organ transplantation. An essential component of this cooperation includes information exchange, joint investigations, and implementing unified standards and control mechanisms to create an adequate legal framework for combating these crimes.

Key words: Countering crime, combating human trafficking, organ transplantation, human rights, and bioethics.

Постановка проблеми. Торгівля людьми з метою нелегальної трансплантації органів є однією з найбільш прихованих і небезпечних форм транснаціональної злочинності. Ця проблема охоплює комплекс питань, що стосуються порушення прав людини, етичних дилем у медицині та недоліків у міжнародному праві. Нелегальна трансплантація органів часто здійснюється в умовах відсутності прозорості, правового регулювання та етичного контролю. Жертви цього виду злочинної діяльності стають найбільш вразливі верстви населення – мігранти, біженці, особи з низьким рівнем доходів та інші соціально незахищені категорії, яких змушують продавати свої органи або навіть піддають насильницькому видаленню органів без їхньої згоди.

За останні десятиліття ця проблема набула глобальних масштабів, зокрема через збільшення попиту на донорські органи у розвинених країнах та неможливість задовольнити цей попит через легальні канали. Відсутність достатньої кількості донорських органів призводить до зростання міжнародного “чорного ринку” органів, де купівля-продаж відбувається без належного медичного чи правового контролю, що ставить під загрозу життя як жертв торгівлі, так і реципієнтів.

Нелегальна трансплантація органів викликає безліч біоетичних питань. Основні з них включають дилему між потребами медицини у рятуванні життів і порушенням основоположних прав людини: як реципієнтів, так і донорів. Крім того, проблема ускладнюється недосконалістю, як національного так і міжнародного права.

Статистичні дані свідчать про значне поширення нелегальної торгівлі органами у різних регіонах світу. За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), щороку близько 10% [1]

всіх трансплантацій органів у світі здійснюється незаконно, що лише підкреслює нагальність цієї проблеми. Міжнародна спільнота стикається з необхідністю розробки нових правових і етичних норм, які б забезпечили належний захист жертв і зменшили масштаби нелегального ринку органів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про посилену увагу до проблеми торгівлі людьми з метою нелегальної трансплантації органів як форми транснаціональної організованої злочинності. У своїх роботах T.F. Mueller та S. Nagral детально досліджували етичні та правові аспекти цього явища, наголошуючи на необхідності гармонізації міжнародного законодавства для боротьби з незаконними схемами трансплантації органів. Зокрема, увага приділяється правам жертв, необхідності забезпечення прозорості процедур трансплантації та вдосконаленню етичних стандартів. Дослідники, серед яких P.G. Stock, E. Rondeau, S. Gawronska, J. Groverman, A. Barbari, P.T. Coates, B. Domínguez-Gil, R. Fadhil, J. Malyszko та A. Niño Murcia, акцентують увагу на соціально-економічних передумовах, які сприяють розвитку нелегального ринку трансплантації органів. M.O'Neill вказує на системні прогалини у правовому регулюванні та недостатню координацію між країнами у запобіганні злочинам цього типу. G.L. Irish, R.A.S. Fadhil, E. Rondeau, S. Nagral, M. Ahmadipour, P.T. Coates та D.E. Martin підкреслюють важливість міжнародної співпраці, включаючи створення глобальних та локальних баз даних, спільних розслідувань і уніфікованих механізмів контролю для ефективного запобігання незаконній трансплантації органів.

Метою статті є аналіз біоетичних аспектів торгівлі людьми щодо нелегальної трансплантації органів. Особливу увагу приділено питанням прав людини [2]. Також досліджено усталені підходи національного законодавства в міжнародному контексті. Вивчено прогалини у правовій системі, які дозволяють поширювати цей вид злочинності.

Виклад основного матеріалу. Торговля людьми з метою нелегальної трансплантації органів становить складну проблему, що охоплює правові, етичні та соціально-економічні аспекти. Результати дослідження вказують на системні недоліки в міжнародному законодавстві, які сприяють поширенню цього явища. Зростаючий попит на донорські органи в поєднанні з недостатньою ефективністю правових механізмів створює серйозні загрози, які потребують термінового вирішення на глобальному рівні [3].

Масштаби і географія незаконної торгівлі органами Аналіз міжнародних звітів, таких як звіти ВООЗ, Інтерполу та ООН, показав, що незаконна торгівля органами має глобальний характер і поширюється на всі континенти. Найбільші осередки цього виду злочинності зосереджені у країнах Азії, Латинської Америки та Африки. Такі країни, як Індія, Пакистан, Єгипет і Бразилія, мають високі рівні незаконної трансплантації, що обумовлено слабкістю правових механізмів та високим рівнем бідності. Водночас отримувачами органів часто стають громадяни заможних країн, де попит на трансплантації значно перевищує кількість доступних органів [4].

Соціально-економічні фактори, що сприяють розвитку нелегального ринку органів та проведений аналіз демонструють, що основою цього явища є соціальна нерівність. У країнах, де рівень життя низький, а доступ до правосуддя та медичної допомоги обмежений, люди змушені продавати свої органи, щоб забезпечити базові потреби. Схема нелегальної торгівлі передбачає вербування жертв через обман або примус, коли вони фактично не мають іншого вибору. Соціально вразливі верстви населення, включно з бідними громадянами, мігрантами та біженцями, найбільш схильні до експлуатації [5].

Наявність міжнародних правових прогалин незважаючи на наявність численних міжнародних угод і конвенцій [6; 1], таких як Протокол ООН про попередження і припинення торгівлі людьми [7], глобальні та національні правові механізми залишаються недостатньо ефективними для боротьби з нелегальною трансплантацією органів. Основні прогалини полягають у відсутності чіткої правової відповідальності за нелегальні медичні операції, слабкому контролю над медичними установами у багатьох країнах, а також недостатньо розвинених механізмах співпраці між державами [8]. Багато країн не мають чіткої законодавчої бази, яка б регулювала питання донорства і трансплантації, що дозволяє злочинцям діяти з відносною безкарністю.

Етичні дилеми, пов'язані з трансплантацією органів, викликають серйозні суперечки у сучасному медичному і правовому дискурсах. Основна проблема полягає в конфлікті між життєвою необхідністю для реципієнтів отримати донорські органи та правами донорів, які нерідко стають жертвами експлуатації, примусу або незаконної трансплантації. Крім того, реципієнти також стикаються з ризиками, адже операції нерідко проводяться в неналежних умовах, без дотриман-

ня стандартів медичного догляду, що може призводити до ускладнень або навіть фатальних наслідків. Таким чином, питання етики чи безпеки в цій сфері потребує ретельного балансу між медичними потребами та захистом прав усіх учасників процесу. Також існує значна складність у забезпеченні дотримання принципу автономії в процесі донорства органів. Формальна згода донорів на вилучення органів нерідко супроводжується соціальним або економічним тиском, що ставить під сумнів добровільність такого рішення. У багатьох випадках ці обставини створюють етичну дилему, адже формально отримана згода може не відображати реальної свободи вибору донорів. Це підкреслює необхідність суворого контролю за умовами, за яких надається згода, щоб гарантувати її моральну обґрунтованість та відповідність етичним стандартам.

Недостатність міжнародної відповідальності та контролю аналіз міжнародного досвіду показав, що існує велика різниця у підходах до правозастосування та боротьби з торгівлею людьми для трансплантації органів у різних країнах. Попри спроби міжнародних організацій і урядів створити спільні механізми для профілювання [9] та запобігання цій злочинній діяльності, багато країн або не виконують свої міжнародні зобов'язання, або мають недостатні ресурси для ефективною реалізації відповідних заходів. Відсутність глобальної координації між медичними установами, правоохоронними органами та міжнародними організаціями лише ускладнює вирішення цієї проблеми [10].

Одним із тривожних результатів дослідження є посилення тенденції до комодифікації (перетворення на товар) людського тіла і його частин [11]. На "чорному ринку" людські органи перетворюються на товар із певною ринковою ціною, що значно знецінює людську гідність і перетворює людей на об'єкт торгівлі. Це суперечить основним принципам біоетики та міжнародним стандартам прав людини, адже в такому контексті людське тіло розглядається не як унікальна цінність, а як ресурс, що підлягає експлуатації. Загалом результати свідчать про те, що торгівля людьми з метою трансплантації органів є складною і багаторівневою проблемою, що вимагає комплексного підходу з боку міжнародної спільноти, медичних установ, правозахисних організацій і державних органів. Нелегальна торгівля органами є складною проблемою, яка виходить за межі лише правових чи етичних питань, і вимагає аналізу в контексті культурних, соціальних та економічних реалій. Це явище не можна розглядати окремо від глобальної динаміки нерівності, з якою стикається світ, що робить боротьбу з нелегальною трансплантацією органів особливо складною [12].

Моральна відповідальність та етичні дилеми медицини На рівні біоетики головною дилемою залишається баланс між порятунком життя реципієнта і загрозою для прав та гідності донора. У суспільствах, де медицина покликана рятувати життя за будь-яку ціну, особливо в умовах браку донорських органів, тиск на медичні системи та уряди зростає. Ця дилема ставить перед медичною спільнотою питання: наскільки можна легітимізувати використання органів від нелегальних джерел, коли врятовані життя є очевидною вигодою?

Проте будь-які спроби легітимізувати "сіру" чи нелегальну трансплантацію ставлять під загрозу основні принципи медичної етики. Чи можна вважати етичним рятування життя за рахунок експлуатації іншої особи? Відповідь на це питання виходить за межі чисто юридичних роздумів і стосується філософських засад медицини, зокрема принципів благодійності, справедливості та поваги до автономії.

Правова неузгодженість між країнами незважаючи на наявність міжнародних документів, таких як Протокол ООН про запобігання торгівлі людьми, правова практика залишається дуже неоднорідною. Відсутність гармонізації національних законодавств різних країн створює прогалини, якими користуються транснаціональні злочинні організації. Наприклад, у деяких країнах нелегальна трансплантація слабо контролюється, або відповідальність за такі злочини є мінімальною, що сприяє переміщенню операцій у ці юрисдикції [13].

Крім того, існує проблема співпраці між країнами в розслідуванні таких злочинів. Часом бракує механізмів ефективного обміну інформацією про нелегальні операції, особливо коли це стосується транскордонних злочинів [14]. Таким чином, глобальні зусилля часто наштовхуються на локальні перешкоди, що ускладнює боротьбу з цією формою злочинності [15].

Глобальні економічні реалії значно впливають на зростання нелегального ринку органів, що яскраво відображає глибокі соціально-економічні нерівності у світі. Нелегальна трансплантація органів - це симптом більшої соціально-економічної нерівності. Бідні країни або регіони стають джерелом донорських органів для багатих країн. Нерівність у доступі до медичних послуг

і загальний рівень життя створює ситуацію, де життя та здоров'я однієї групи людей має вищу цінність, ніж іншої.

Зростання комодифікації людського тіла в цій ситуації набуває особливого значення. Тілесність перетворюється на товар на ринку, де органи мають чітко встановлену ціну. Це підриває базові принципи гідності та людської недоторканності, створюючи глибокі етичні виклики для сучасного суспільства.

Сприйняття донорства органів значно варіюється залежно від культурного та соціального контексту. У деяких суспільствах донорство розглядається як високоморальний акт благодійності та допомоги ближньому, тоді як в інших воно категорично відкидається через релігійні переконання або моральні принципи. Ці відмінності мають прямий вплив не лише на рівень легального донорства, але й на розвиток нелегального ринку, де етичні та культурні заборони ігноруються, що сприяє посиленню тіньових практик у трансплантології.

У країнах, де донорство органів не є широко прийнятою практикою, попит на нелегальні трансплантації може бути вищим, оскільки легальна система не здатна задовольнити потреби. Це також пояснює, чому багато операцій з трансплантації проводяться у "підпільних" умовах, часто в медичних установах, що порушують етичні стандарти [16].

Розвинені країни, мешканці яких часто стають основними реципієнтами донорських органів, опиняються перед серйозними етичними викликами. Дефіцит донорських органів у цих державах стимулює попит на нелегальні практики трансплантації, що породжує необхідність посилення контролю за діяльністю громадян і медичних установ, які можуть бути причетними до використання органів, отриманих у сумнівний спосіб. Постає важливе питання: чи повинні розвинені країни брати активну участь у вирішенні глобальної проблеми нелегальної трансплантації, навіть якщо більшість порушень відбувається за їх межами? Відповідь на це питання має визначити не лише національні, а й міжнародні підходи до етичної та правової відповідальності.

Проблема нелегальної торгівлі органами вимагає комплексного підходу, що включає відповідальність як на рівні держав, так і громадянського суспільства, медичних установ і міжнародних організацій [17]. Для ефективного подолання цього явища необхідно посилювати механізми міжнародного співробітництва, розробляти та впроваджувати єдині стандарти трансплантаційних процедур, а також забезпечувати ефективне правозастосування. Лише шляхом об'єднання зусиль на різних рівнях можна досягти зменшення масштабів нелегальної трансплантації та забезпечити дотримання прав і гідності кожної людини [18].

Однак, вирішення питання не може обмежуватися лише правовими чи етичними реформами. Необхідна системна робота з подолання соціально-економічної нерівності, що є коренем проблеми. До того ж важливу роль відіграє просвітництво, спрямоване на підвищення обізнаності щодо небезпек нелегальної торгівлі органами, запобігання дезінформації [19] та просування етичних стандартів у медичній практиці.

Таким чином, як було зазначено, проблема нелегальної трансплантації органів – це багатогранне явище, що вимагає комплексного підходу, в якому поєднуються етичні, правові та соціально-економічні рішення. Міжнародна спільнота, медичні інституції та громадянське суспільство повинні разом працювати над усуненням причин цієї проблеми, забезпечуючи дотримання прав людини та справедливості.

Висновки. Торгівля людьми з метою нелегальної трансплантації органів є серйозною глобальною проблемою, що вимагає комплексного підходу. Проведене дослідження висвітлило кілька ключових напрямів для вдосконалення міжнародних та національних зусиль у боротьбі з цією формою злочинності.

Захист прав людини має залишатися основним етичним принципом у трансплантації органів, незалежно від медичних потреб. Порушення права на тілесну недоторканність або примусове донорство є абсолютно неприпустимими та суперечать базовим моральним і правовим нормам. Для гарантування цього принципу необхідно посилювати етичні стандарти, впроваджувати ефективні механізми контролю та забезпечувати їх неухильне дотримання у сфері медичної практики, що стане запорукою захисту гідності та свободи кожної людини.

Соціально-економічна нерівність є одним з основних чинників, що сприяють розвитку ринку нелегальної трансплантації. Важливою умовою успішної боротьби з цим явищем є зменшення бідності, поліпшення доступу до охорони здоров'я та підтримка вразливих груп населення.

Виявлена правова неоднорідність між країнами ускладнює боротьбу з нелегальною трансплантацією органів. Це свідчить про необхідність гармонізації міжнародних та національних законодавств. Розробка єдиних міжнародних стандартів та механізмів правозастосування є пріоритетним завданням.

Оскільки проблема торгівлі органами є транскордонною, її вирішення вимагає тісної міжнародної співпраці. Покращення обміну інформацією, створення міжнародних органів моніторингу, профілювання та впровадження глобальних баз даних про спеціалізовані злочинні організації, можуть значно підвищити ефективність боротьби з цим явищем.

Для зменшення попиту на нелегальні операції з трансплантації важливо розвивати просвітницькі кампанії, які підвищують обізнаність про етичні, юридичні та соціальні ризики. Це сприятиме зниженню кількості жертв та формуванню етичної свідомості серед громадськості.

Нарешті, для успішної боротьби з нелегальною трансплантацією органів необхідно об'єднати зусилля на національному та міжнародному рівнях, включаючи правові реформи, соціально-економічну підтримку та освітні ініціативи. Це сприятиме зменшенню кількості випадків порушення прав людини та покращенню етичних стандартів у медицині.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Declaration of Istanbul. About the Declaration of Istanbul on Organ Trafficking and Transplant Tourism. 2025. URL: <https://www.declarationofistanbul.org>.
2. Тищук В.В. Окремі аспекти забезпечення прав людини під час використання безпілотних літальних апаратів для охорони державних кордонів. *Актуальні проблеми правоохоронної діяльності в умовах воєнного стану*. 2024. Том 1. Випуск 2024. С. 180–182.
3. Mueller T.F., Nagral S. Organ Trafficking – a Continuing Challenge. *Nature Reviews Nephrology*. 2024. Vol. 20. P. 267–268. DOI: <https://doi.org/10.1038/s41581-024-00821-5>.
4. The Exodus Road. Organ trafficking facts. 2025. URL: https://theexodusroad.com/organ-trafficking-facts/?utm_source=chatgpt.com.
5. Stock P.G., Nagral S., Rondeau E., Gawronska S., Groverman J., Barbari A., Coates P.T., Domínguez-Gil B., Fadhil R., Malyszko J., & Niño Murcia A. Transplantation in the Context of Migration and Refugees: A Summary of the DICG and TTS Ethics Committee Workshop, Buenos Aires, Argentina, September 2022. *Transplantation*. 2024. Vol. 108, № 7. P. 1476–1487. DOI: <https://doi.org/10.1097/TP.0000000000004918>.
6. World Health Assembly. Human organ and tissue transplantation: WHA63.22. 2010. URL: https://apps.who.int/gb/ebwha/pdf_files/WHA63/A63_R22-en.pdf?ua=1.
7. Закон України “Про ратифікацію Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності та протоколів, що її доповнюють (Протоколу про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї і Протоколу проти незаконного ввозу мігрантів по суші, морю і повітря)”. *Відомості Верховної Ради*. 2004. № 19. Ст. 263.
8. O'Neill M. Trafficking and Organs, Tissues, and Cells: Examining European and UK Legislation and Gaps. *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice*. 2024. Vol. 32, № 1. P. 32–57. DOI: <https://doi.org/10.1163/15718174-bja10051>.
9. Тищук В.В., Сивовол Р.М. Кримінологічний профіль особи, яка вчинила розголошення державної таємниці. *Вісник ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка*. 2021. Вип. 1 (93). С. 305–315. DOI: 10.33766/2524-0323.93.305-315.
10. Басалик С.А. Актуальні питання міжнародного співробітництва при здійсненні оперативно-розшукової діяльності на лінії протидії торгівлі людьми. *Освітньо-наукове забезпечення діяльності складових сектору безпеки і оборони України: тези XI Всеукраїнської науково-практичної конференції. Хмельницький: Вид-во НАДПСУ*. 2018. С. 190–192. URL: https://dspace.nadpsu.edu.ua/bitstream/123456789/1114/1/%d0%9d%d0%90%d0%94%d0%9f%d0%a1%d0%a3_15.11.2018.pdf.
11. International Society of Organ Donation and Procurement. Organ donation registries and transplant data. 2025. URL: <https://tts.org/isodp-resources/isodp-organ-donation-registries-and-transplant-data>.
12. Басалик С.А. Окремі пошукові ознаки організованих форм торгівлі людьми. *Актуальні проблеми кримінального права, процесу, криміналістики та оперативно-розшукової ді-*

- яльності: тези V Всеукраїнської науково-практичної конференції. Хмельницький: Вид-во НАДПСУ. 2022. С. 910–913. URL: https://dspace.nadpsu.edu.ua/bitstream/123456789/1094/1/%d0%9d%d0%90%d0%94%d0%9f%d0%a1%d0%a3_25.02.2022.pdf.
13. Spiegel. Kenia: Wie die Wirtschaftskrise den Organhandel florieren lässt. 2025. URL: https://www.spiegel.de/ausland/kenia-wie-die-wirtschaftskrise-den-organhandel-florieren-laesst-a-c40e0cdb-2ccc-4497-bf84-a900494fc7c8?sara_ref=re-em-em-sh.
 14. Басалик С.А. Оперативно-розшукова діяльність підрозділів Державної прикордонної служби України з протидії торгівлі людьми. *Науковий вісник публічного та приватного права: збірник наукових праць*. 2018. Вип. 3. Т. 2. С. 135–140. URL: http://www.nvppp.in.ua/vip/2018/3/tom_2/26.pdf.
 15. Tagesanzeiger. Illegaler Organhandel boomt: Das ist moderne Sklaverei. 2025. URL: <https://www.tagesanzeiger.ch/illegaler-organhandel-boomt-das-ist-moderne-sklaverei-756956577703>.
 16. Irish G.L., Fadhil R.A.S., Rondeau E., Nagral S., Ahmadipour M., Coates P.T., & Martin D.E. International Travel for Organ Transplantation: A Survey of Professional Experiences and Attitudes Toward Data Collection and Reporting. *Transplantation Direct*. 2024. Vol. 10, № 7. P. e1655. DOI: <https://doi.org/10.1097/TXD.0000000000001655>.
 17. Басалик С.А. Проблемні питання міжнародного співробітництва у сфері протидії торгівлі людьми. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2017. № 3. С. 222–230. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvdduvs_2017_3_32.
 18. The Transplantation Society. Homepage. 2025. URL: <https://tts.org/index.php>.
 19. Тищук В. Спроби криміналізації поширення дезінформації в Україні. Війна в Україні: зроблені висновки та незасвоєні уроки. 2024. Том 1. С. 903–908.